

Мобільність на ринку праці України в умовах фінансово-економічної кризи: основні тенденції, регіональні особливості

Висвітлено результати дослідження мобільності на ринку праці в контексті трансформації соціально-економічної ситуації в Україні. Розглянуто особливості мобільності трудових ресурсів за видами діяльності в умовах рецесії національної економіки. Проаналізовано регіональні особливості впливу фінансово-економічної кризи на використання трудового потенціалу. Визначено основні тенденції мобільності трудових ресурсів, схарактеризовано наслідки рецесії для вітчизняного ринку праці. Окреслено шляхи вирішення проблем зайнятості працездатного населення за умов активізації мобільності робочої сили на ринку праці, сформульовано основні завдання удосконалення законодавчого забезпечення сфери соціально-трудова відносин.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість, безробіття, трудові ресурси, мобільність, трудовий потенціал, регіон, фінансово-економічна криза.

Розпочавшись у США та країнах ЄС у 2008 р., фінансово-економічна криза набрала світового масштабу і заторкнула більшість країн, вплинувши на мільйони працівників, у т. ч. трудових мігрантів, посилила очікування з приводу негативних соціальних наслідків глобалізації. Міжнародне бюро праці у щорічній доповіді про глобальні тенденції у сфері зайнятості на 2009 р. [1] передбачало, що глобальна економічна криза призведе до різкого збільшення числа безробітних, «працюючих бідних» та незахищених зайнятих, вплине на потоки грошових переказів, суттєво скоротивши їх обсяги. У розрізі регіонів ступінь впливу коливатиметься як в абсолютному, так і відносному вимірі залежно від своєчасності та ефективності відновлюваних заходів. Метою цієї роботи є дослідження впливу світової кризи на мобільність трудових ресурсів на вітчизняному ринку праці, вивчення галузевих і регіональних особливостей використання трудового потенціалу в Україні в умовах фінансово-економічної кризи.

Вплив глобальної рецесії на соціально-економічний розвиток українського суспільства поширювався трьома основними каналами: через фінансовий ринок, товарні ринки і ринок праці. Можна погодитися з думкою експертів, що передумови для розгортання масштабної кризи національної економіки були сформовані раніше. В аналітичному звіті Національного банку України наголошується: «Несприятливі процеси на світових ринках насамперед оголили прорахунки в проведенні економічної політики впродовж останніх років [2]». Різке зниження ліквідності банківської системи у IV кварталі 2008 р. фахівці НБУ пояснюють тривалим наростанням внутрішніх ризиків в економіці й на грошово-кредитному ринку (насамперед, поглиблення макроекономічних диспропорцій, нарощування зовнішнього боргу, прискорення інфляції) за умов реалізації зовнішніх ризиків (зростання напруги на світових фінансових ринках, погіршення глобальної ліквідності). За оцінками фахівців Інституту економіки та прогнозування НАН України, одним з вагомих чинників, що викликали

кризові потрясіння національної економіки, стала активна боргова політика банків України на зовнішньому фінансовому ринку у 2007 – першій половині 2008 рр. без обґрунтованої оцінки та прогнозування власної спроможності у повному обсязі виконати свої боргові зобов'язання [3, с. 24].

Основні показники соціально-економічного розвитку України засвідчили суттєве погіршення соціально-економічного становища в II півріччі 2008 р. За інформацією Держкомстату [4], у листопаді 2008 р. обсяг ВВП склав 85,6% проти листопада 2007 р., обсяги промислової продукції знизились майже на 29%, вантажооборот – на 24%. За всіма основними видами будівельної діяльності скоротилися обсяги будівельних робіт. У грудні 2008 р. загальна потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць скоротилась на 46% проти грудня 2007 р., у т. ч. серед професійних груп найбільше – у кваліфікованих робітниках у галузі точної механіки, ручних ремесел, друкування, видобутку корисних копалин і на будівництві, у робітниках з обслуговування, складання машин, працівниках найпростіших професій у сільському господарстві [5]. В умовах розгортання економічної кризи і скорочення доступу до фінансових ресурсів роботодавці в інтересах збереження життєздатності й економічної рентабельності власних підприємств почали вдаватися до певних кроків, перш за все, вживати жорсткі заходи щодо найманих працівників – звільнення, безоплатні відпустки тощо. На кінець 2008 р. навантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце, вакантну посаду зросло до 10 осіб, що відповідає показникам 2001–2002 рр.

Масову хвилю звільнень і найбільше загострення на ринку праці, в т. ч. за рахунок фактора сезонної зайнятості працівників – мешканців сільської місцевості, було зафіксовано в I кварталі 2009 р. Поряд з тим, що ситуація на ринках праці країн СНД і ЄС продовжувала стрімко погіршуватись, оперативна інформація, розміщена на офіційних Інтернет-сайтах Міністерства праці та соціальної політики, Державного та регіональних центрів зайнятості, засвідчувала ознаки певної стабілізації ситуації на вітчизняному ринку праці (уповільнення темпів зростання звернень незайнятих громадян до центрів зайнятості і темпів щодобового зменшення кількості вакансій, заявлених роботодавцями в службу зайнятості) в II кварталі 2009 р. Проте результати моніторингу офіційного Інтернет-порталу служби зайнятості «Труд» свідчили, що ситуація у сфері працевлаштування у березні – червні 2009 р. продовжувала залишатись напруженою: кількість резюме, розміщених на веб-сайті шукачами роботи, у 13–15 разів перевищувала кількість наданих роботодавцями вакансій. За підсумками I півріччя 2009 р. середньооблікова кількість штатних працівників скоротилась майже на 6%, рівень вибуття робочої сили у зв'язку зі скороченням штатів зріс у 3,3 разу порівняно з відповідним періодом 2008 р.

Наслідком активізації деструктивних процесів на ринку праці стало, насамперед, зменшення рівня зайнятості населення і стрімке зростання числа безробітних: у I півріччі 2009 р. кількість безробітних (за методологією МОП) у віці 15–70 років сягнула 2 млн. осіб, що на 44% більше, ніж у I півріччі 2008 р. Статистика безробіття за причинами незайнятості свідчить про значне поширення практики примусових звільнень: у структурі безробітних частка звільнених за власним бажанням у I півріччі 2009 р. скоротилась до 26% проти 37% у I півріччі 2008 р., натомість основною причиною незайнятості стало вивільнення з причин економічного характеру: відповідно 49% проти 29%.

У цілому по Україні у 2009 р. коефіцієнт валового обороту робочої сили склав 51% проти 61% у 2008 р. Зменшення показника відбулося через значне

скорочення як рівня прийому, так і рівня вибуття працівників. Водночас коефіцієнт обороту робочої сили зі звільнення на 6,2 в.п. перевищив коефіцієнт обороту робочої сили за прийомом, тоді як у 2000–2008 рр. різниця між цими показниками становила 3,2 в.п.

Переважна частина трудової мобільності відбувалась у секторах економіки, які найбільше потерпали від негативних наслідків світової рецесії: фінансова діяльність, будівництво, переробна промисловість, діяльність транспорту, торгівля (рис. 1).

В розрізі окремих видів економічної діяльності коефіцієнт вибуття найбільше перевищив коефіцієнт прийому у будівництві, водному транспорті, фінансових установах, підприємствах торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, готелях і ресторанах, авіаційному транспорті. Про значне звуження простору продуктивної зайнятості на вітчизняному ринку праці можна судити на підставі того, що за підсумками 2009 р. рівень прийому працівників перевищив рівень вибуття лише у трьох секторах економіки: державне управління, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, освіта.

У докризовий період праця українців була більш затребуваною національною економікою: перевищенням рівня прийому над рівнем вибуття працівників у 2006 і 2008 рр. характеризувалися шість секторів економіки, у 2005 і 2007 рр. – вісім. Це також підтвердили результати досліджень міжнародних організацій. За висновками фахівців Світового банку, які проводили дослідження попиту на українському ринку праці у 2000–2007 рр. [6], упродовж періоду економічного зростання в країні збільшився попит на професійні уміння і навички в усіх сферах діяльності, ситуація відповідала картині високої професійної мобільності, а українські працівники дедалі частіше переходили з одного робочого місця на інше за власної ініціативи. Порівняльний аналіз динаміки обороту робочої сили у 2009 і 2008 рр. за причинами звільнення дозволяє простежити чітку тенденцію

Рис. 1. Різниця між рівнями прийому та вибуття працівників в Україні у 2005 р. і 2009 р. за окремими видами економічної діяльності, % до середньооблікової кількості штатних працівників

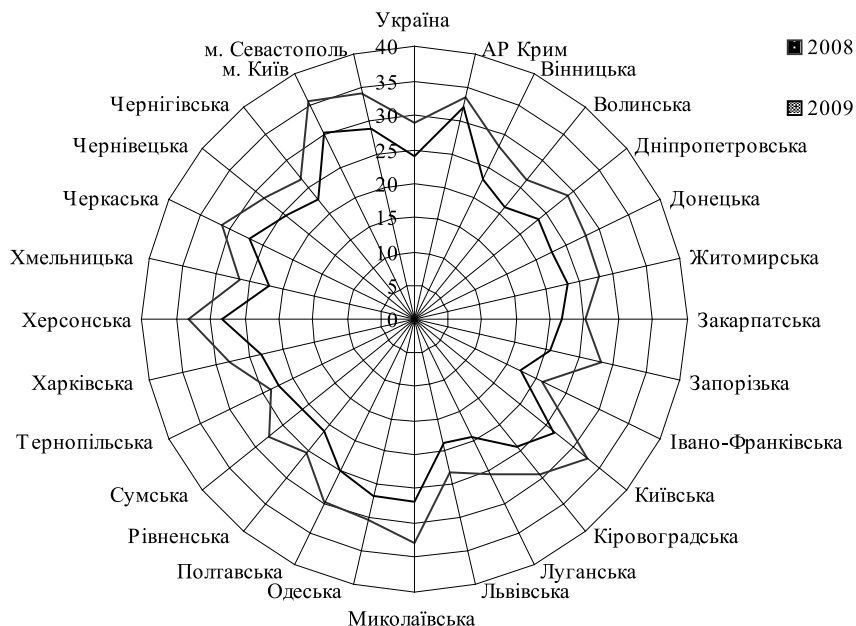

Рис. 2. Рівень вибуття працівників з причин плинності кадрів у 2008–2009 рр. за регіонами України, % до середньооблікової кількості штатних працівників

зменшення плинності кадрів в умовах економічної рецесії: у 2009 р. в Україні рівень вибуття працівників з причин плинності на 4,9 в.п. менше, ніж у 2008 р. У розрізі регіонів найсуттєвіше скорочення зафіксовано у Запорізькій, Сумській, Київській областях, найменше – в Тернопільській області, АР Крим (рис. 2).

У свою чергу, роботодавці, хоча й обрали стратегію офіційного збереження робочих місць, застосовуючи при цьому примусові відпустки, умови неповної зайнятості, скорочення заробітної плати й «соціального пакету», однак це не зупинило майже подвійного зростання обсягів звільнення працівників з ініціативи адміністрації: у 2009 р. з причини скорочення штатів було звільнено 169,5 тис. осіб проти 88,6 тис. осіб у 2008 р. При цьому спостерігалася значна регіональна диференціація цього явища: рівень звільнених у зв'язку зі скороченням штатів найбільше виріс у м. Києві, Полтавській, Запорізькій, Дніпропетровській, Сумській областях і м. Севастополі (3,8–2,5 разу), найменше – у Вінницькій, Одеській, Львівській, Тернопільській, Чернівецькій областях (рис. 3).

Слід звернути увагу на той факт, що у кризовому 2009 р. рівень безробіття населення працездатного віку (за методологією МОП) у 2,8 разу перевищував рівень зареєстрованого безробіття, розрахованого щодо економічно активного населення працездатного віку, тоді як у 2000–2008 рр. цей показник коливався в межах 1,9–2,4 разу. Відбулися також зміни у структурі економічно неактивного населення у віці 15–70 років: у I півріччі 2009 р. порівняно з відповідним періодом 2008 р. серед економічно неактивних осіб працездатного віку майже на чверть зросла частка зневірених громадян, які припинили активні пошуки роботи, тому що втратили надію її знайти, також збільшилась частка осіб, котрі не знали, де і як шукати роботу, яким чином розпочати власну справу, були переконані у відсутності підходящої роботи [7].

Рис. 3. Рівень вибуття працівників з причин скорочення штатів у 2008–2009 рр. за регіонами України, % до середньооблікової кількості штатних працівників

Серед причин, які так чи інакше сприяли формуванню вказаних тенденцій, вагомим чинником стало внесення змін до законодавчих актів, що регулюють відносини зайнятості. Насамперед, це прийняті в грудні 2008 р. за ініціативи та безпосередньої участі Державної служби зайнятості України зміни до Закону України «Про зайнятість населення», Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації та ведення обліку громадян, які шукають роботу, і безробітних». Як антикризові заходи прийняті положення передбачали зміну критеріїв підходящої роботи, а також зміну підходів до оцінки зайнятості мешканців сільської місцевості у бік застосування більш жорстких вимог щодо надання статусу безробітного.

Принагідно зазначимо, що рівень працевлаштування незайнятого населення за допомогою державної служби зайнятості у 2009 р. знизився на чверть порівняно з попереднім роком. Суттєво скоротилися й інші показники роботи відомства щодо проведення профорієнтаційних заходів серед незайнятого населення (направлення на професійне навчання, залучення до оплачуваних громадських робіт). В умовах істотного обмеження можливостей трудової мобільності на ринку праці число громадян, які скористалися профорієнтаційними послугами державної служби зайнятості, виявилось несподівано низьким. Зокрема, у 2009 р. число безробітних, які проходили професійне навчання за направленнями державної служби зайнятості, було на третину меншим, ніж у попередньому році. Показово також, що у 2009 р. до оплачуваних громадських робіт долучилося на 44% менше незайнятих осіб порівняно з 2008 р.

Отримані дані засвідчують наявність тісного взаємозв'язку між соціальною самоідентифікацією і сферою зайнятості. Той факт, що у структурі незайнятих осіб, які перебували на обліку в службі зайнятості, у 2009 р. суттєво збільшилась частка громадян з вищою і професійно-технічною освітою, багато хто з яких у

докризовий період займав посади керівників і менеджерів підприємств, установ і організацій, дає підстави припустити, що ці контингенти населення були менш схильні до перенавчання, а також до участі в оплачуваних громадських роботах.

Водночас зі швидкими темпами поповнення лав зареєстрованих безробітних зросли масштаби прихованого безробіття із загрозою його поступової трансформації у відкрите. Характерною ознакою використання робочої сили в умовах кризи стало значне збільшення обсягів вимушеної неповної зайнятості, поширення набули вимушені відпустки та скорочення тривалості робочого часу. У такий спосіб власники підприємств намагалися скоротити фінансові витрати за рахунок економії на оплаті праці.

Кількість працівників, які перебували у відпустках з ініціативи адміністрації в I півріччі 2009 р., була втричі більшою, ніж у відповідному періоді попереднього року. Найвагоміше зростання показника зафіксовано на підприємствах промисловості і будівництва. Загалом в Україні упродовж 2009 р. 4,2% середньооблікової кількості штатних працівників пішло у вимушені відпустки, найбільшою їх чисельність була у Запорізькій, Донецькій, Луганській, Сумській, Дніпропетровській областях (5–6,9% середньооблікової кількості штатних працівників по регіону).

Поширення практики скорочення тривалості робочого часу призвело до того, що в I півріччі 2009 р. кількість працюючих у такому режимі зросла у 5,6 рази і досягла майже 1,8 млн. осіб, найбільше зростання спостерігалось на підприємствах промисловості, транспорту та зв'язку. У розрізі регіонів найбільш критичною була ситуація у Запорізькій області, де в режимі скороченого робочого дня (тижня) в середньому упродовж 2009 р. працювало понад 18% середньооблікової кількості штатних працівників, а також у Луганській, Дніпропетровській, Полтавській, Львівській і Донецькій областях (13–11%). У середньому по Україні кожен десятий штатний працівник потерпав від запровадження адміністрацією підприємств скороченого режиму праці.

Без сумніву, тривале застосування форм вимушеної неповної зайнятості призводить не лише до погіршення умов відтворення робочої сили, зниження її якості, але й до консервації неефективних робочих місць, затримки реформування національної економіки. Водночас слід визнати, що саме такий режим праці стримав безробіття, дозволивши частині населення взяти участь у виробництві товарів і послуг й хоча б частково поповнювати свої доходи у період кризи, крім того, ці заходи значною мірою сприяли збереженню робочих місць і трудового резерву на майбутнє.

Проведене дослідження дає підстави зробити такі висновки. Кризове падіння промислового виробництва, низька інвестиційна активність, значні проблеми в кредитно-грошовій сфері негативно вплинули на функціонування вітчизняного ринку праці, однією з головних функцій якого є забезпечення розподілу та перерозподілу трудових ресурсів, створення стимулів для їх ефективного використання. Починаючи з листопада-грудня 2008 р., національний ринок праці охопили кризові явища, що знайшло свій прояв у скороченні попиту на робочу силу, зростанні безробіття як у відкритій, так і прихованій формі (неповний робочий день, примусові неоплачувані відпустки), збільшенні числа зневірених громадян, які припинили активні пошуки роботи, тому що втратили надію її знайти, не знали, де і як шукати роботу, як розпочати власну справу, були переконані у відсутності підходящої роботи.

В умовах звуження простору продуктивної зайнятості на сучасному вітчизняному ринку праці посилились певні негативні тенденції, які призводять

до зростання диспропорцій у розвитку ринку праці, деформалізації зайнятості, втрати якості робочої сили внаслідок переливання звільнених із однієї сфери в іншу та інших негативних наслідків.

Мобільність трудових ресурсів на національному ринку праці була прямо пов'язана з секторними шоками, специфікою економічного становища окремих галузей та видів діяльності. Це вплинуло на характер процесів міжпрофесійної мобільності, їх інтенсивність, обсяг, напрями переміщень, способи та шляхи зміни професії. В умовах розгортання кризи та подальшої рецесії вимушена міжпрофесійна мобільність переважала над добровільною.

Оцінюючи сучасну мобільність населення, слід визнати той факт, що величезна частина трудового потенціалу в Україні залишається невикористаною, а суспільство поки що недостатньо володіє мобільністю як інструментом розвитку трудових ресурсів. Підтвердженням цього є усе ще невисокий рівень суспільно необхідної мобільності, факти переміщення працівників від вищої кваліфікації до нижчої. Необхідність співвіднесення власне мобільності населення з працею набуває особливого значення в сучасних умовах, оскільки трудові мігранти, особливо з кризових регіонів, погоджуються практично на будь-яку працю й на будь-яку оплату праці, незважаючи на свої професійно-кваліфікаційні характеристики.

У подальшому на мобільність трудових ресурсів, рух між соціальними позиціями, престиж професій серед молоді та дорослого населення суттєво впливатимуть перспективи реформування і структурної трансформації економіки. Ефективне управління мобільністю трудових ресурсів потребує об'єднання та координації зусиль держави, громадянського суспільства і соціально відповідального бізнесу. Серед основних завдань удосконалення законодавчого забезпечення сфери соціально-трудова відносин першочерговими кроками є затвердження Загальнодержавної цільової соціальної програми збереження і розвитку трудового потенціалу України на період до 2017 р., Стратегії державної кадрової політики, Концепції державної міграційної політики.

Певні можливості вирішення проблем зайнятості відкриває перспектива активізації міжрегіональної мобільності робочої сили. Для цього необхідно на законодавчій основі розробити міжрегіональні програми працевлаштування, які б стимулювали суб'єкти господарювання створювати робочі місця в малих містах і сільській місцевості. Це розширить можливості для працевлаштування молоді, яка вступає в працездатний вік, сприятиме поверненню трудових мігрантів, зменшенню трудової еміграції працездатного населення.

В основу державної політики щодо внутрішньої трудової міграції повинно бути закладено механізм переорієнтації міграційних потоків на потреби соціально-економічного розвитку регіонів України та керованого міграційного обміну трудовими ресурсами як у межах одного регіону, так і між регіонами шляхом підписання відповідних угод щодо залучення робочої сили. Це особливо актуально при розробці короткострокових регіональних стратегій розвитку, в тому числі в контексті проведення в Україні чемпіонату Європи з футболу Євро-2012. Вже зараз можна очікувати на появу нових вакансій і робочих місць від компаній, задіяних у розбудові аеропортів, автошляхів, спортивних споруд, туристичної інфраструктури, та потребу залучення з інших регіонів робітничих кадрів відповідних спеціальностей і кваліфікації. Нагальним завданням є удосконалення державної системи з працевлаштування для надання послуг не за фактом реєстрації місця проживання громадянина, а за місцем потреби у послугах.

Список використаних джерел

1. Global employment trends : January 2009 / International Labour Office. – Geneva: ILO, 2009. – 54 p.
2. Дії Національного банку України в період загострення світової фінансової кризи : аналіт. звіт. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Publication/econom/Report_fin_kr.pdf.
3. Розгортання фінансово-економічної кризи в Україні у 2009 р.: негативні наслідки та засоби їх пом'якшення : наук.-аналіт. доп. / ред. В. М. Гець ; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – К., 2009. – 159 с.
4. Дані з веб-сторінки Державного комітету статистики України. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.
5. Статистично-аналітичний огляд стану ринку праці у 2008 р. Державний комітет статистики України. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.
6. Ukraine : Labor Demand Study / The World Bank, 2009. – 37 p.
7. Ринок праці у 2009 р. Державний комітет статистики України. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.

Жовнир С.М. Мобильность на рынке труда Украины в условиях финансово-экономического кризиса: основные тенденции, региональные особенности.

Отражены результаты исследования мобильности на рынке труда в контексте трансформации социально-экономической ситуации в Украине. Рассмотрены особенности мобильности трудовых ресурсов по видам деятельности в условиях рецессии национальной экономики. Проанализированы региональные особенности влияния финансового кризиса на использование трудового потенциала. Определены основные тенденции мобильности трудовых ресурсов, охарактеризованы последствия рецессии для отечественного рынка труда. Очерчены пути решения проблем занятости трудоспособного населения при условии активизации мобильности рабочей силы на рынке труда, сформулированы основные задания совершенствования законодательного обеспечения сферы социально-трудовых отношений.

Ключевые слова: рынок труда, занятость, безработица, трудовые ресурсы, мобильность, трудовой потенциал, регион, финансово-экономический кризис.

Zhovnir S.M. Mobility in the Labor Market of Ukraine in the Context of Financial and Economic Crisis: Main Tendencies and Regional Peculiarities.

Results of the study of mobility in the labor market in the context of transformation of social and economic situation in Ukraine are outlined. The features of labor resources mobility by the types of activity in terms of national economy recession are considered. Regional characteristics of financial crisis influence on the exploitation of labor potential are analyzed. Main tendencies of labor mobility are determined; the effects of recession at national labor market are characterized. The ways of employment problems solution in terms of labor force mobility activation at the labor market are outlined; the basic tasks of legislative maintenance improvement in the sphere of social labor relations are formulated.

Keywords: labor market, employment, unemployment, labor resources, mobility, labor potential, region, financial and economic crisis.

Надійшло 20.10.2010 р.